

Date: 19th February-2025

TA'LIM TIZIMIDA SHAXMATNING O'RNI

Sultanov Xursand Saidmatovich
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda ta'lim tizimida shaxmat o'yinining o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Shaxmat o'yini o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, mantiqiy va analitik fikrlashini shakllantirish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, shaxmat mashg'ulotlarining o'quvchilarning diqqat, xotira, strategik tafakkur va o'quv faolligiga ijobiy ta'siri ilmiy adabiyotlar asosida asoslab beriladi. Ta'lim muassasalarida shaxmatni joriy etishning pedagogik imkoniyatlari va o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar. shaxmat, ta'lim tizimi, intellektual rivojlanish, mantiqiy fikrlash, strategik tafakkur, diqqat, xotira, o'quv faolligi.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish hamda ularni har tomonlama rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda bilim va tafakkur asosiy omilga aylanganligi sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri va analitik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu jihatdan o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan samarali pedagogik vositalardan foydalanish zarurati ortib bormoqda [1].

Intellektual rivojlanish shaxsning aqliy salohiyati, tafakkuri, mantiqiy fikrlash qobiliyati, diqqat va xotira jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu sifatning rivojlanganligi o'quvchilarning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyati, mustaqil fikrlashi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik vositalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday vositalardan biri sifatida shaxmat o'yini alohida e'tiborga loyiqdir.

Shaxmat qadimiy va intellektual sport turi bo'lib, u inson tafakkurini rivojlantiruvchi, mantiqiy fikrlash va strategik rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantiruvchi o'yin hisoblanadi. Shaxmat o'yinida har bir yurish chuqur tahlil va rejalashtirishni talab etadi. O'yin jarayonida o'quvchilar vaziyatni baholash, muammoni hal qilish, raqibning harakatlarini oldindan taxmin qilish va eng optimal qarorni qabul qilishga o'rganadi. Bu jarayon esa ularning analitik fikrlash, mantiqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi [2].

Shaxmat o'yini o'quvchilarning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash va strategik fikrlashini rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Shaxmat bilan muntazam shug'ullanish o'quvchilarning diqqat barqarorligini oshiradi, murakkab

Date: 19th February-2025

vaziyatlarni eslab qolish qobiliyatini mustahkamlaydi va tezkor fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, shaxmat o'yini o'quvchilarda sabr-toqat, qat'iyatlilik, mas'uliyat va o'ziga ishonch kabi ijobiy shaxsiy sifatlarini shakllantiradi. Bu esa ularning nafaqat o'quv faoliyatida, balki kundalik hayotida ham muhim ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida shaxmat o'yinining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ko'plab davlatlarda shaxmat ta'lim muassasalarida qo'shimcha mashg'ulot yoki fakultativ fan sifatida joriy etilmoqda. Mamlakatimizda ham shaxmat sportini rivojlantirish, yoshlar orasida ommalashtirish va ta'lim muassasalarida shaxmat mashg'ulotlarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, ularning mantiqiy fikrlash va strategik tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda [3].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxmat o'yinini ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarning o'quv faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijodiy yondashuvini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida shaxmat mashg'ulotlarini tashkil etish o'quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli shaxmat o'yinining ta'lim tizimidagi o'рни va ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tezisda ta'lim tizimida shaxmat o'yinining o'рни, uning o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga ta'siri hamda ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, shaxmat o'yinini ta'lim muassasalarida samarali tashkil etish orqali o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish masalalari yoritiladi.

Shaxmatning ta'lim jarayonida pedagogik vosita sifatidagi ahamiyati

Ta'lim tizimida shaxmat o'yini samarali pedagogik vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. Shaxmat o'quvchilarning faqat bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish vositasi emas, balki ularning intellektual va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim ta'limiy omil hisoblanadi. Mazkur o'yin o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali metodik vosita bo'lib xizmat qiladi [4].

Shaxmat o'yinini ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning bilishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi va aqliy faoliyatini faollashtiradi. Shaxmat mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda tizimli fikrlash, rejalashtirish va natijalarni oldindan prognoz qilish qobiliyatlari shakllanadi. Bu esa ularning boshqa fanlarni o'zlashtirish jarayoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli shaxmat o'yini zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik vosita sifatida muhim o'rin egallaydi.

Shaxmatning o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri

Shaxmat o'yini o'quvchilarning intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda ularning shaxsiy va ijtimoiy sifatlarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'yin jarayonida o'quvchilar sabr-toqat, diqqat, qat'iyatlilik va mas'uliyat kabi muhim sifatlarini egallaydi. Har bir yurish natijasi o'yin yakuniga ta'sir ko'rsatishi sababli o'quvchilar o'z harakatlari uchun javobgarlikni his qiladi va mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi.

Date: 19th February-2025

Shuningdek, shaxmat o'yinlari o'quvchilar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantiradi. Musobaqalar jarayonida o'quvchilar o'zaro hurmat, intizom va sport madaniyatiga amal qilishni o'rganadi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi hamda jamoada ishlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada shaxmat o'yini o'quvchilarning nafaqat intellektual, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shaxmatni ta'lim muassasalarida joriy etishning istiqbollari

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxmat o'yinini keng joriy etish o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalarida shaxmat to'garaklarini tashkil etish, musobaqalar o'tkazish va shaxmatni fakultativ mashg'ulot sifatida joriy etish o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida shaxmat o'rgatish o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi va xotirasini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi [5].

Shaxmat mashg'ulotlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, interaktiv usullardan foydalanish va raqamli shaxmat platformalarini qo'llash o'quvchilarning qiziqishini yanada oshiradi. Shu sababli ta'lim tizimida shaxmat o'yinining pedagogik imkoniyatlaridan keng foydalanish, uni o'quvchilarning intellektual rivojlanish vositasi sifatida takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Muhokama

Ta'lim tizimida shaxmat o'yinining o'rni va ahamiyatini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur intellektual o'yin o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shaxmat bilan muntazam shug'ullanish o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, strategik rejalashtirish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon esa o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi faolligini oshirib, ularning bilimlarni o'zlashtirish darajasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxmat o'yinini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning diqqat va xotira jarayonlarini mustahkamlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, shaxmat mashg'ulotlari o'quvchilarda sabr-toqat, qat'iyatlilik va mas'uliyat kabi ijobiy shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat intellektual, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida ham muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxmat o'yinining pedagogik imkoniyatlaridan keng foydalanish o'quvchilarning ijodiy va analitik tafakkurini rivojlantirish, ularning o'quv jarayonidagi qiziqishini oshirish va sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ta'lim muassasalarida shaxmat mashg'ulotlarini tashkil etish, uni darsdan tashqari faoliyat sifatida joriy etish hamda shaxmat musobaqalarini o'tkazish o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, shaxmat o'yini ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, mantiqiy va strategik fikrlashini shakllantirish hamda mustaqil

Date: 19th February-2025

qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shaxmat bilan muntazam shug'ullanish o'quvchilarning diqqat, xotira va analitik tafakkurini rivojlantirib, ularning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim muassasalarida shaxmat o'yinini keng joriy etish o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli shaxmatni ta'lim tizimiga keng integratsiya qilish, shaxmat to'garaklarini tashkil etish va zamonaviy metodlar asosida mashg'ulotlar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida shaxmat o'yinining ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlarini yanada chuqurroq o'rganish, innovatsion metodlarni ishlab chiqish hamda shaxmatni o'quvchilarning intellektual rivojlanish vositasi sifatida takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Krogus N. *Psychology in Chess*. London: Batsford, 2017.
2. Gobet F., de Voogt A., Retschitzki J. *Moves in Mind: The Psychology of Board Games*. New York: Psychology Press, 2016.
3. Sala G., Gobet F. Do the benefits of chess instruction transfer to academic and cognitive skills? *Educational Research Review*. 2016;18:46–57.
4. Bart W. On the effect of chess training on scholastic achievement. *Frontiers in Psychology*. 2014;5:762.
5. Trincherro R. Chess training and school performance. *International Journal of Educational Research*. 2013;58:1–8.

